

Katherina van Kleef stichtte in 1470 vier missen in de Nicolaaskapel

door Henny Fransen met dank aan Mieke van Veen - Liefrink

Vicarie

Voor de middeleeuwer vormde het geloof in de hemel als een verblijf van eeuwige gelukzaligheid in de nabijheid van de schepper, de hel als plaats van verschrikking waar zielen voor eeuwig worden gestraft en het vagevuur als plaats waar zielen gelouterd werden alvorens de hemel te bereiken, een belangrijke inspiratiebron om zich al tijdens het aardse leven hier op voor te bereiden. Men kon dit bereiken door als goed christen de tien geboden te onderhouden, werken van barmhartigheid te betrachten, deel te nemen aan boetevieringen en bedevaarten naar heilige plaatsen en door regelmatig bidden voor het zielenheil. Rijken werden aangespoord tot het stichten van een gast- of weeshuis, het geven van kostbare geschenken voor de eredienst of het stichten van een altaar, waaraan een vaste priester of vicaris verbonden was die ter ere Gods en het zielenheil van de stichter ten eeuwige dage heilige missen opdroeg. Een dergelijke stichting hield in dat zo'n altaar met bepaalde inkomsten moest worden begiftigd, zodat er een vicarie kon worden opgericht; een fonds, waaruit de kosten voor het altaar en het levensonderhoud van de priester zouden worden betaald. De inkomsten kwamen voort uit de onroerende goederen van de stichter, zoals belasting op huizen, pachtsommen van boerderijen en oogsten van het land. Deze inkomsten werden notarieel vastgelegd, waarna volgens kerkelijke jurisdictie (rechtspraak) de overeenkomst door een bisschop of paus met een oorkonde moest worden bevestigd.

Zo stichtte hertogin Katherina van Kleef op 19 maart 1470 een vicarie voor het wekelijks opdragen van vier heilige missen op het Alexiusaltaar in de Nicolaaskapel op het Valkhof; voor het zielenheil van haarzelf, haar zoon Adolf, haar voorouders en al haar onderdanen. Een jaar later, op 15 maart 1471, gaf Henricus Monich, kanunnik en vicaris generaal van Ruprecht, paltsgraaf en aartsbisschop van Keulen, zijn bisschoppelijke toestemming aan de stichting. De stichtingsbrief van Katherina van Kleef op perkament met het zegel van de hertogin werd voor de Keulse notaris Johannes Hoeffman verleden en is deels in het Latijn, deels in het Nederrijns geschreven.

Hertogin Katherina

Katherina van Kleef (1417 - 1476) werd op 25 mei 1417 als tweede dochter van Adolf van Kleef en Maria van Bourgondië in de Zwanenburcht van Kleef geboren. Toen Katherina dertien jaar oud was, trad zij in januari 1430 te Kleef met Arnold van Egmond (1410 - 1473) in het huwelijk, waarmee tevens het verbond tussen het Kleefse huis en het hertogdom Gelre werd bekrachtigd. Tussen 1431 en 1439 werden hun kinderen Maria, Willem, Eduard, Margaretha, Adolf en Katharina geboren, waarvan de jongetjes Willem en Eduard al jong overleden. In de strijd om het behoud van een zelfstandig hertogdom Gelre tegen de expansiedrift van de Bourgondische hertog Karel de Stoute en het gevecht om de erfopvolging tussen haar echtgenoot Arnold en haar zoon Adolf, koos Katherina voor haar zoon, die in 1465 door de kwartieren Nijmegen, Arnhem en Zutphen als hun nieuwe hertog werd erkend. Favoriete verblijfplaatsen van de hertogin waren kasteel Rosendael, de tolburcht bij Lobith en de burcht op het Valkhof in Nijmegen.

Stichtingsoorkonde

De stichtingsbrief begint met de intentie dat zij, Katherina van Kleef en Mark, hertogin van Gelre en Gulik en gravin van Zutphen, ter ere Gods, de heilige maagd Maria en alle heiligen, tot voorspoed van haar zoon Adolf, tot zaligheid van hun beider zielen, die van hun voorouders en tot het welzijn van hun onderdanen, ten eeuwigden dage vier missen per week laat opdragen aan het Alexiusaltaar, één van de twee zijaltaren die zich naast het hoofdaltaar van Sint Nicolaas in de omgang van de kapel bevonden. Als eerste stelt Katherina uit het fonds een vaste jaarrente van achtentwintig overtijns Rijnse gulden beschikbaar om hiermee de erediensten aan het altaar te allen tijde mogelijk te maken, zodat mocht de priester onverhoopt zijn plicht niet kunnen volbrengen, de jaarlijkse rente toereikend zou zijn om een plaatsvervanger of vicaris aan te stellen. Het ging daarbij om zogenaamde overtijns guldens, een belasting op het onroerend goed waar de vorige eigenaar al recht op had en die bij de verkoop van het goed aan de hertogelijke familie was overgedragen. Uit deze heffing moesten ook de kosten voor kaarsen en miswijn worden betaald. Van haar onroerende goederen wordt vervolgens een boerderij met bongerd en akkerland van drie morgen groot in het kerspel Winssen vermeld, 'De Scherffhoeve' genaamd. De hoeve was oorspronkelijk van Gerijt Maelmans, kwam later in handen van Johan Graeffzoon, die de boerderij vervolgens aan de hertogelijke familie in erfpacht gegeven had. Uit deze pacht moesten jaarlijks zeven oude Franse schilden voor de vicarie worden afgestaan, te betalen op de betaaldag Petrus ad Cathedram (Sint Petrus Stoel 22 februari). Verder wordt een door aankoop verkregen land van veertien morgen langs de weg naar Wyler onder Groesbeek genoemd, de Koenenhoff geheten, waaruit een jaarlijkse opbrengst van negen Nijmeegse malder winterroggen beschikbaar komt. Hiervan ontvangt de hertog als erfpacht twee pond, zestien schellingen en een penning klein geld als rente voor het Rijk van Nijmegen, die eveneens voor de vicarie met Sint Petrus Stoel betaald moet zijn. Uit een testamentaire beschikking zal de kerk van Groesbeek voor de olie van de lampen zorgen en zullen de bedelorden van de Minderbroeders, Dominicanen, Karmelieten en Augustijnen tezamen één schepel rogge leveren. Ook laat Katherina haar zoon Adolf uit hun verpandingen in het Rijk van Nijmegen de kleine tiende met de smalle tiend van tuinvruchten in het kerspel Wijchen, waarvan de rentmeester jaarlijks tien Rijnse gulden beurt, voor de vicaris beschikbaar te stellen. En elke hoeve binnen het kerspel Ewijk kleiner dan drie morgen land, zal vrij van dijk- en polderlasten drie pond en drie hoender aan belasting en erfpacht betalen om de rente voor het Rijk te vermeerderen en hiermee de rector van gerechtelijke zaken te ontlasten, zodat deze de heilige drievuldigheid met voortdurende aanbidding dienen mag. Voorts wenst Katherina dat alle genoemde giften vrij van belastingen en accijnzen, zoals zoals invoerrechten op zout, accijnzen op spijs, drank, goederen of kleding zullen zijn, zodat de toekomstige priesters en vicarissen hiervoor geen collecties onder hun gezelschap hoeven te houden. In de waarachtige overtuiging en ganse wil dat de vicarie ten eeuwigden dage behouden zal blijven en de geschonken goederen bestendig zullen zijn, heeft Katherina tenslotte haar zegel aan de brief gehangen. Nadat de hertogin haar beminde zoon verzocht heeft zich eveneens met de oorkonde akkoord te verklaren, heeft Adolf de brief eveneens bezegeld.

transcriptie

Wy Katheryn van Cleve end vander marck bij der gnaden
goitz hertoichinne van Gelre ende van Gulick ind Greiffynne van Zutphen doin kunt
allen luden die diesen brieff sullen sien off horen lesen dat wy tot saliger
meynnyngen geneyget goide to eren ende der Reyner maget Marien synrelever
gebenedider moder ende allen lieven hilligen by weeten belenynghe torait ind
zobevairen des hoegeborenen fursten vnses lieven gemynden Soens Heren Adolphus
hertoge van Gelre
ende van Gulick ende Greve van Zutphen tot salicheit onser beyder onser
voralderen ende aller geloiviger sielen ende ock vmb walfart onser landen ende
vndersaten vier erfflicke myssen ten ewigen dagen elker weck in der Capellen die
bynnen onser Burch
tot Nymegen gelegen ende in die ere goitz onder name des hilligen Bijsschops sunte
Niclaes gewijet ende geconsecriert is op eyn der drier Altaeren dar in gelegen
gehalden te sullen werden Stijfften fundieren ende ter werden to van
Achtendtwyntich
overtensche Rynsche gulden sekererer Erfflicker Jairrenten tot noittorfft eyns
Rectoires yn der tyt begyfften willen Ende want dan die geistlicke dienst oevermizt
den preister sonder redelike noetdoirfft oirs lijffs nyet waill volsthien en kan So ist
dat wij Katheryn hertogynne ende greyffynnen vurgeschreven in alle der bester
voegen formen ende maneren als wy dat beste kunnen ind mogen hir to tot
noitdorfft des Rectoires off vicarij in der tzijt ende mede om die geluchte van was
ende van ongell ende ock
den myswin mitten oblaten In diem hem sulx van der Burch voirss off anders nyet
gedain en werde tot diesen Vier erffmyssen selver dar aff to besorgen vaster steder
?...eder vorplicker blyvender gijfften gegeven hebben ende geven in krachten dijss
brieffs dise vnse angeworven ende bij vns selve gekoeffte guden nageschreven In
den irsten eyn huysenge hoffstat bongart ende ackerlant haldende tesamen drij
morgen in onsen kirspell van Wynsen in der graefschappen gelegen dat wailneer
Gerijt maelmans
daer na Johan graeffensoen to wesen plach ende van Johan vorss an vns gekomen
ist geheiten die Scherffhoeve dair boeven nyest gelegen is erffnyse Wilne Elberts
van Alpen geheiten den duezenbosch ende beneden die hertog van Gelre an dat
een
ende die gemeyn strait ende an dat ander ende henrick Welinck wilke huysinge
hoiffstat Bongart ende ackerlant vorss myt synen dijck ende weteringe ende vort
myt alle synen rechten ende tobehoereen geheiten Wilhem van Oey van onser
wegen in erffpacht
entfangen hefft ende gebukende is ellix Jairs vor Seeff alder franckrijsche
schilden off die werde dar vor in onser behoiff dar aff to betalen vp sunte Peters
dach ad Cathedram Item nog een stuck lants haldende om trijnt viertien morgen
dat in dem kirspell ende gerichte van Groessbeck gelegen is geheiten Koenen hoff
ende plach Jans van boerll myt Alit synre huysfrauwen dar na Wilhem hulsbroeck
myt Jutten synre huysfrauwen tewesen ende vort van Jutten ind Wilhems
erffgenamen vorss oevermizt koeppe ende willige vpracht an vns gekomen is geacht
in onser behoeff frijer seker Jairrenten vp negen malder guetz droichs
wynterroggen nymmechscher maeten gelegen mytter overster sijden an ind lanx
der stegen darmen tot Wielre wart geyt mitter ander sijden an erffnyse dyricks
van der beeck mytten oversten ende an erve dirixs van doenen ende mitten
anderen ende an die gemeyn straet vter welken viertien morgen die heer vnser
lande vorgeschreven
In der tyt Jairlix to tynss aff to erffpacht boerende is ende behalden sal twe pont
sestien schillinge ende den penninge kleyns geltz vp Petri ad Cathedram to betalen

in den Rente des Rycks van Nymmegen behoerende Ende die Rectoir off vicarius dieser vica

rien vurgescreven sall der kerken van Groissbeck een qwart alyss to onze lampen ende den vier biddenden orden tosamen een scheppell roggen want dijt vor also in Testamente besatt ende om gots will gegeben is hir uyt Jairlix mede laten betalen Ende want wy dan vorder geyn angeworven gude dieser vicarien best off orberlixste gelegen en hebben dan in onser verpantschap ende verschrivynge totten Ryxsthen guden vorgescrevengehoerende So hebben wy noch bij sunderlingen versueck ende verfolg hir vp an onsen lieven gemynden Soen Hertog ind Greve vurss gedain vter derselver onser verpantschap ende verschryvingen gegeben ende geven een kleyn tiende In onsen Kirspell van Wichen gelegen geheyt die nye heydtschetiende myt dem smalen tiendtken dair in gehoirende van welke onse Rentmeister ons jairlix in opboeren tien der Rynscher gulden vorss wenich meer off myn to rekenen pleecht welke tiende diese Rectoir off vicarius in der tyt Jairlix tot synen schoensten verpachten off doin verpachten sall moegen ende die Som dar aff komende in synre noetdorfft ende anders so vorss steet te keren Ende diese tiende myt der smailre tienden vorss erfflich ind ewelick alsus tot diesen vier missen gelick anderer vnsen vorschrevenen gegeben guede to blyven Dair tegen wy doch tanderen steden als bynnen den kirspell van Ewyck in den Ryck van Nymmegen nemelick in der Elce een bouhuysinge ende hoffstat van omtrynt anderhalven hont myn dan dry morgen lands tyndsen dycksen ende weteringefrij wederom ende dar to noch drij pont myt dry hoenre erfftyns ende erffpachtz uter erffnyssen Willem Welinx ende Flaris Kloppertz gekoufft ende wederomb in die Rycksche Renten om die in onze werden zo blyven off verbeteret te werden gelacht hebben ende erfflick blyven sullen Ende vp dat diese Rectoir off vicarius in der tijt wesende ontlast van riclicken saken mach syn ende te beet ende te

drier unsen lieven heren goede van hemelrick dar alle gut aff komet dienen mach So begeren wyr ende willen dat hie ende die guede vurss myt alle oeren verbeteringen ten ewigen dagen doer allen vnsen landen gefrijet syn van allen assisen gabellen Schattingen lasten ende kommer te betalen in eyniger wijs tsij van Spyse dranck off anders van gude ende gewade dat hie off syn nakomelinge vor hem hoeren baeden ende geselschapp nemen off behoeven sullen Also ver doch dat hie off Sij des nyt verkoepen off anders om bate dar aff te hebben ende vertyren sunder argeliste . In verkonde der wairheit vnsere saliger meyningen ende onses alingen willen dat diese vnse fundacie alsus ten ewigen dagen gehalden moege werden die gude wy also dar to gegeben ende benoempt hebben bestedicht vast ende seker blyven ende vort aller punten vurss So hebben wy Catherin van Cleve ende van der marck hertogynne ind Greiffynne orgescreveen vnsen Siegell

by vnsen guden will ende weten an diesen aepenen brieff doin ende heiten hangen Ende hebben ouck mede gebeden ende bidden denselven onsen lieven gemynden Soen heren Adolff hertoge van Gelre ende Greve vurss diesen selven brieff op alle onse be

gerte ende ordinancie vorss mede te willen doin besiegelen dat wy Adolff by der gnaden goits hertog ende Greve vorss ter eren goits almechtich ende vp die begerten van allen punten voerscreven gern gedain hebben Ende hebben daer om onsen Siegell

by vnsen guden will ende weten mede an diesen aepenen brieff doen en heiten hangen. Gescreven Int Jair ons heren Duysent vierhundert ende tsouventich des Manendages na dem Sondage Reminiscere.....”

bronnen:

- Stichtingsbrief altaar in de Sint Nicolaaskapel op de Burcht te Nijmegen door hertogin Katherina van Kleef op 19 maart 1470. In; Archief van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen. 0243 Charterverzameling inventarisnummer 1107 Gelders Archief
- A.M.J.C. de Kort: De Godsdienstige broederschappen te Nijmegen. Scriptie 1968. RAN. A 721

woordverklaring:

alinge: ganse, gehele

gemynden: geliefde, beminde

kirspell: kerkelijk territorium, parochie

morgen: hoeveelheid land dat op één morgen geploegd kon worden Rijnlandse morgen 085 ha

myn dan: minder dan, kleiner dan

Nijmeegse Malder: ca 169 liter

noetdorfft: levensbehoefte

oevermidtz: overmits: omdat, doordat

orberlixste gueden: land met de meeste opbrengst

penning: 6 duiten

pond: in oorsprong zilveren munt met een gewicht van 1.24 pond

Rijnse gulden: 33 penningen

schepel: 10 liter

Sondage Reminiscere: 'Gedenk uw barmhartigen' Tweede zondag in de veertigdaagse vasten.

vndersaten: inwoners, onderdanen

vorplicker: geheel toereikend

zobevairen: tot bereik